

ÉGTÁJ

PETKOVICS KÁLMÁN

A FEBRUÁRI ZENDÜLÉS

Részlet a KÉRDŐJELES EMBER című dokumentumriportból

Szabadkán a millennium évében jelent meg az első napilap. A Bácskai Napló kérésre született, egy hónap alatt belefűlt az anyagi gondokba. A második kísérlet szintén dr. Csillag Károly nevéhez fűződik, aki 1897 őszén a Bácskai Hírlap születését jelentette az illetékes hivatalnak. Az új lap hetente négyszer jelent meg és sokat foglalkozott a rendőrséggel. »Ámbár a rendőrség legkésőbb szokott értesülni a közbiztonsági viszonyokról — írja egyik korai vezércikkében —, mégis feltételezzük, hogy arról már tudomása van, hogy az *idén a fogcsikorgató szegénység miatt nagyobb számra emelkednek a bűntények...*« Az új esztendő (1898) a közvélemény figyelmének előterébe tolta a szegényügyeket, dívott a jótékonyt, de a közadakozásból felállított népkonyhák már az év utolsó hetében szűknek bizonyultak.

Közben megindult a szabadkai villamos. »Összeült a város színe-java örömlakomára — jelentette a Bácskai Hírlap —, éltették a feltalálót, a vállalkozót és az egész világot«, viszont a főutca az »épülő házakból kihordott szeméttől diszeleg és pompázik hónapokon át«. A polgárság visolyogva nézte a mélyülő szociális feszültségekkel terhelt nagy falu erőködését a tizenkilencedik század alkonyán: a sajtó alig vette észre a törmelék és a szemét mellett emelkedő házakat, új bérpalotákat, a villamosban »az emberiséget agyongázólandó eszközt« köszöntötte, Szalay Mátyás főkapitány pedig állandó rovatnak örvendezhetett, mert nem akarta észrevenni »a prostitúció óriási szeméthalmazát«.

A főkapitánynak sok egyéb gondja volt. Ott feküdt az íróasztalán Perczel Dezső belügyminiszter szigorú rendelete. A rendőri és közbiztonsági szervek parancsot kaptak »az ország belnyugalmát s törvényes rendjét fenyegető veszély elhárítására — a rendelkezésükre álló törvényes eszközök felhasználásával — mindent kövessenek el s elsősorban az *igazgatókat ezen veszélyes működésükben akadályozzák meg*«. Nem véletlenül sürgette Sztoczek Károly lapja, a Bácskai Ellenőr 1898 januárjában a tavaszt. »Az egész télen át nyomorral küzdött: szegény nép epedve várja a napot, amelyben oly sok keserves csalódás után ismét hisz, remél a jobb sorsot hozó nyárban.«

A rendőrségnek a belügyminiszteri rendelet értelmében cselekednie kellett. Szalay Mátyás semmiféle gyanús gyülekezetet nem engedélyezett. Azonban a munkások egyre kevésbé tisztelték a tilalmat. 1898. január 4-én közölte a Bácskai Hírlap: »Tegnap a helybeli szocialisták egy elvtársuk földjén a Mária Valeria kórház mögött gyülekeztek és tüntetést akartak rendezni.« Vojnics Béla alkapitány tizenegy lovasrendőrrel kivonult s huszárosan szétkergette őket. Hat nap múlva, 1898. január 10-én ismét a Bácskai Hírlap jelenti: »A szocialisták. Megint róluk szól az ének. Úgy látszik, a lapoknak állandó rovatot kell nyitniök e címmel. Nemcsak városunkban, de az egész megyében grasszálnak. Szabadkán tegnap délután négy helyen ismét gyülekeztek, de a rendőrség minden nagyobb konfliktus nélkül szétkergette őket.«

Tehát 1898. január 9-én délután a szabadkai szocialisták egyszerre négy helyen gyülekeztek. Ezt a négy gyűlést még mindig csak Rigó János, a népbolondító álpróféta szervezte néhány társával? Nincs adatunk arról, hogy hányan vettek részt a gyűléseken. A mozgalom szervezettségével kapcsolatban sem rendelkezünk megbízható támpontokkal. Viszont hiteles főispáni jelentésből tudjuk, hogy a vármegyében tizenkétezer ember éhezett. Tizenkétezer ember a városok — Szabadka, Zombor és Újvidék — nélkül! Zentán kétezerre becsülték az ellátatlanok tömegét...

Ez a tél rendítette meg először és mélyen Szabadka hagyományos nyugalomát. Naponta több száz ember a népkonyhák előtt. A rendőrség készenlétben. Január közepére megváltozott a jómódú polgárság hangulata is. »Elvitathatatlan tény — írta a Bácskai Hírlap 1898. január 16-án —, hogy megyénkben ezrek és ezrek éheznek, hogy nincs kenyér, hogy nincs fűtőanyag. S ha az okoknak nem vagyunk képesek végére járni, de látjuk a következményeket, a sok tolvajlást, a sok rablást, a kétségbeesésnek annyi káros folyamányát. Látjuk a szocialisták zavargásait, kik éhségtől zúgó fejjel kiáltanak halált mindenkire, ki nem éhezik. Akik az éhség döglesztő levegőjében álmodoznak egy szebb jövő után, melynek elérése végett képesek ölni is.«

Perczel Dezső belügyminiszter egymás után utasítja el a becsei munkásképző egylet, a zentai földmunkáskör, majd a topolyai munkásképző egylet alapszabályait. A szabadkaiak meg sem újítják a régebben benyújtott kérvényüket. Nem is lett volna ennek semmi értelme, hiszen a vonatkozó belügyminiszteri körrendelet szerint »a szabályszerűen létrejött, de jogérvényes határozattal felosztatott vagy felfüggesztett egylet vezetésében, gyűléseiben vagy bármilyen működésében való részvétel kihágásnak minősítendő.« Gyakorlatilag bármelyik rendőrkapitányság hozhatott jogérvényes határozatot a munkásegyletek felosztatásáról. És ha ezután valamelyik szocialista »bármilyen működésben részt vett«, kihágást követett el. A megtorlás a rendőrség hatáskörébe tartozott.

1898. február 19-én a Budapesten megjelenő Magyarország című lap szabadkai szocialista zendülésről írt. Az itteni Bácskai Ellenőr nyomban cáfolni igyekszik a fővárosi újság hírért. »Szocialista zendülés? Ilyen nem volt. Csak az volt, hogy Szalay Mátyás főkapitány szerdán (1898. február 16-án) elfogta Rigó János volt temetőcsósz, Ivits Balázs (Blaško Ivić), Jurics István (Stipan Jurić) munkásokat, Margith József asztalost, Kertész Mihályt és Németh János pusztai kovácsot«. A letartóztatottak kihallgatásáról ellenőrizhetetlen hírek szivárogtak ki. A lapok közlése szerint az illetők tagadták, hogy izgatták volna a népet, és hogy együttműködtek a budapesti szocialistákkal.

(A letartóztatottak közül — Rigó János mellett — Margith József asztalos és Németh János puztai kovács a legismertebb. Margith József az Iparos Ifjak Művelődési Köréből jött, Németh János pedig a kezdettől fogva részt vett az agrárproletárok mozgalmában. Blaško Ivić és Stipan Jurić horvát nemzetiségű munkásokról először esik említés. Stipan Jurić neve az elkövetkező években válik majd ismertté: 1907-ben bekövetkezett betegségéig hatalmas agitációs munkát végez horvát nyelven a szocialista mozgalomban. A nevesebb vezetők közül csak Stanislav Aladžić téglagyári munkás hiányzik.)

Mi történt valójában 1898. február 16-án? Aligha lehet kimerítő választ adni a kérdésre az előzmények áttekintése nélkül. A rendőrség készültségi állapotban, minden gyülekezés tilos, a munkások mégis összejönnek, néha azonos időpontban több helyen szerveznek tüntető jellegű összejevetelt, a rendőrség kilovagol és kardlapozik. A folyamatos megmozdulások és a következő követelések szervezett erőt sejtetnek. A munkások nem ösztönösen dacoltak a rendőrséggel. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt első földmunkáskongresszusának határozataiban foglalt célokért harcoltak Rigó János vezetésével.

Csakhogy ebben az időszakban a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségében erősen megoszlanak a vélemények az osztályharc lényeges kérdéseiben. A Bánffy-terror fokozódásával a vezetőség jobboldali, opportunisták szárnya elárulja a szegényparasztok mozgalmát. 1898. február 12-én az opportunisták kezébe került Népszava a »törvényes úton való szervezkedés« mellett foglal állást (viszont láttuk: Perczel Dezső a belnyugalom érdekében elutasította a munkáskörök alapszabályait) és »lelketlen izgatókról« ír, akik »édes gyönyörűséget« akarnak szerezni a hatalomnak, hogy »a nép vérében gázolhasson«. Egyrészt az éhség az utcára löki a tömegeket, a rendőrség meztelen kardlappal támad a tüntetőkre, a párt szócsövének tekintett Népszava pedig elítéli »a lelketlen izgatókat«.

Ez volt Szabadkán 1898. február 12-ike után, ahol a Népszavát, hiteles forrásokból származó adatok szerint, sokan olvasták. (A Stipan Jurić lakásán végzett házkutatás alkalmával Szalay Mátyás a Népszava ötven példányát foglalta le.) Rigó Jánosék komolyan vették a kongresszusi határozatoknak azt a részét, mely szerint » a földmunkások, ha kell titkon, a hatóságok ellenőrzése alól kivontan is fognak földmunkásegyleteket alakítani«. A kongresszus még azt is kimondta, hogy ezek a szükség esetén titkon alakított szervezetek »a párt-vezetőséggel állandó és szoros összeköttetést tartanak fenn«. A Népszava nem vett tudomást azokról, akiket az inséges tél kilökött az utcára.

MÉRSÉKELTEK ÉS TŰLZÓK

1898. február 16-án délelőtt a pravoszláv templom mellett a Csernovics utca torkolatánál gyülekezett a nép. Az esemény nem maradt titokban, hiszen a járőrszolgálatot teljesítő lovasrendőrök ellenőrzése alatt volt a város. Az előző este (1898. február 15-én) átfésülték a kocsmákat, több gyanús személyt előállítottak, és a véletlenül összeverődött nagyobb társaságokat feloszlatták. Ugyanis Szalay Mátyás titkos információi szerint több külteleki csavargó, lézengő napszámos és egyéb munkakerülő szivárgott a városba. Ebből sejtette, hogy valami készül.

Tizenhatodikán reggel szokatlan élénkség az utcákon. A főkapitány minden rendőrt kivezényelt és megerősítette a városháza közvetlen környékét. Csak később kapta az értesítést, hogy a szocialisták főtáborra a szerb templom tájékán van... Onnan viszont csak pár lépés a városháza, illetve a tágas piactér a nevezetes Szentháromság-szoborral. A főkapitány töprengett. Mitévő legyen? Őriztesse a szobor környékét, ahol a régebbi tüntetések kezdődtek, vagy küldje embereit a mellékutcákba? Egyik megoldás sem tetszett neki. Ha a téren maradnak a rendőrök, minden oldalról veszély fenyeget. Ha kimennek, megtörténhet, hogy maguk terelik a tömeget a központba.

Délelőtt nem történt semmi különös.

Azonban délben már nemcsak a Csernovics utca torkolatára kellett fokozottabban ügyelni, hanem a csirkepiac tájékára is, ahonnan komor csoportok szivárogtak a Rudics utcába. És hiába vigyáztak a rendőrök a széles zombori útra, a mellette levő keskeny Gombkötő utca megtelt emberekkel. A másik oldalon — szintén a városháza közvetlen közelében — az Egressy utca négy neves kocsmája (a mostani bérpalota helyén a Georgijevics-, pár lépéssel odébb a Vass Ádám-, vele szemben a Horváth-féle vendéglő és a sarkon a régi polgári kaszinó) mind zsúfolt. Csak a korzó csendes. És néma a Pest szálló híres cigányzenekara.

A Csernovics utca torkolatától alig száz méter a barátok temploma s előtte a Teleki tér, ahol valamikor Mária Terézia kiváltságlevelét olvasták fel. A szerb templom körül már nagyon sokan voltak. A régebbi jelentések és a korabeli sajtóközlemények szerint a szocialisták gyűlésein általában két-háromszáz ember vett részt. Hányan lehettek most? Ezren? Kétezren? Sokan voltak. Szalay Mátyás még gondolni sem mert arra, hogy az engedélye nélkül a városháza közvetlen közelében összehívott gyülekezetet fegyvererővel feloszlassa.

A Bácskai Hírlapból tudjuk: »A szocializmus bacilusai városunkban legtöbbször azon a helyen kísértének, ahol a munkakeresőknek gyülekezési helye van. Ilyen alkalomhely városunkban a nagypiacon a Szentháromságnak nevezett hely...« Lazar Mamuzić polgármester hivatala ablakából hosszan s aggodalmasan nézte ezt a helyet, amikor hívására megérkezett a főkapitány.

»Mi lesz, Mátyás?«

Szalay tanácstalan.

»Várok.«

»Vársz? Mire?«

A főkapitány néhány másodperc múlva válaszolt.

»A Teleki teret megvédem...«

»És ha ide jönnek?«

»Meglátjuk...«

Nyirkos, havas februári nap. Enyhe nyugati szél. Dél tájban olvadni kezdett. Mlaka közvetlen utcáinak sara felengedett. A zombori úton dagadt és ragadt a sár a lábak alatt, de a Csernovics utca homokos talaja túrta a toporogást, megkeményedett, mint a kövezet. Ott kezdődött a gyűlés délután két órakor.

Amit az eseményről tudunk, többnyire dr. Csillag Károly lapjának, a Bácskai Hírlapnak köszönhetjük. Szabadka többi újságja — nyilván nem ok nélkül — vagy elhallgatta, vagy cáfolni próbálta a hírt. A levéltári források

pedig szűkösén, közvetve és a hatóság szemszögéből tájékoztatnak. Annyi azonban biztos, hogy a nép elállta a pravoszláv templomhoz vezető utcákat, sokan felkapaszkodtak a templomkert magas rácsozott kerítésére, és beszédek hangzottak el az éhező és nyomorgó nép sanyarú helyzetéről. A beszédek után a gyűlés három pontban rögzítette a munkások követeléseit:

1. *Munkát és megélhetést!*

2. *Tisztességes munkabért!*

3. *Vessenek véget a rendőrségi terrornak és érvényesítsék a gyűlekezési jogot!*

A tömeg átvette a jelszavakat és továbbharsogta. A követelésekről dr. Csillag Károly lapja — a liberális polgárság szócsöve — leplezetlen rokon-szenzuvvel ír. Viszont nyomban megállapítja: ezek a követelések csak a mérsékeltbb szocialisták óhaját fejezték ki. Mihelyt a nép elindult a Csernovics utcából a városháza felé, felharsantak a *tűlzók* jelszavai, s ezek már nemcsak munkát, megélhetést követeltek, nemcsak a rendőrterror ellen tiltakoztak, hanem magasba röpitették a kor leghaladóbb politikai követeléseit.

A nagypiac tágas tere percek alatt megtelt. A szűk mellékutcák ontották az embereket. A szétforgácsolt karhatalmi erők nem tudtak ellenállni, tehetetlenül sodródtak a tömeggel. És a jelszavak egyre harsányabban csapódtak az öreg városháza időviselt falaihoz. »Le a rendőrterrorral!« »Éljen a gyűlekezési jog!« A rendőrök hasztalan kísérleteztek a tér megtisztításával. A főkapitány, ki az imént a Teleki teret akarta védeni, visszakozott, átmenetileg átengedte a nagypiacot a szocialistáknak. Túl nagy volt már a tömeg... És egyre hangosabb.

A Bácskai Hírlap terjedelmes tudósítása szerint itt a nagypiacon már a munkát és megélhetést (ami nélkül a polgárság sem remélhetett magának nyugalmat) követelő jelmondatokat elnyomta a *tűlzók* hangoskodása, akik »*vagyongyűlést, általános szavazati jogot háromszoros munkabért, csökkentett munkanapot*« emlegettek. A liberális polgárság elment a munkásokkal a munka és megélhetés követeléséig, úgy, ahogy a tisztességes munkabért is megszívlelte és a terrort sem helyeselte, hiszen az még a kalmárkodásnak sem kedvez, de vagyongyűlést... csökkentett munkanapot... szavazati jogot... Ez sok!

Szabadka proletárjai ezen a lucskos és reménytelenül szürke februári délutánon valamit megsejtettek a történelemből, a jövőből és saját szervezett erejükből, a lehetőségekből, belevillantották lelküket a század alkonyának ajtatos ködébe, és ellobbantak, mert el kellett lobbaniok. A tömegek még nem elég tudatosak, nem elég határozottak és nem elég szervezettek. A rendőrség erős, nála a fegyver, mellette pedig készenlétben a katonaság. Szalay Mátyás, a higgadt és izzig-vérig a városhoz nőtt főkapitány alkonyatkor körülbelül százötven fegyverrel rendelkezett.

Nem siette el a dolgát. A tér megtisztítására irányuló másodszori sikertelen kísérlete után kivonta embereit a tömegeből s — diplomatikus fifikával — elfogató parancsot adott ki a már eleve nyilvántartott »szocialista lázítók és események színhelyén vagy odahaza a lakásukon. Rigó Jánost a lakásán fogták el. Alkonyatkor kísérte szuronyos puskákkal három rendőr a Rudics utca felől a városháza börtönébe. A járdán sokan tolongtak, a foglyot az úttest közepén vezették, arca véres volt, keze vasban.

A Bácskai Hírlap szerint valaki a Rudics utcában a tömegeből odakiáltott neki:

»János bá! Ne gyűjlik tovább! Várjon, míg kihívom a doktort, állítson visum lepertumt a sebeiről, mit a röndérek ütöttek!«

Tovább lökték.

A tömeg már tehetetlen.

A zombori út felől lovasrendőrök vágattak.

A városháza előtt a nagypiacon közben kihírdették Lazar Mamuzić nyilatkozatát. »Munkát kell adni a szűkölködőknek« — mondotta egyebek között. Az ígéret lelohasztotta az indulatokat, s miközben a hiszékeny nép csoportokra szakadozva oszladozott, a bölcs rendőrkapitány fellelegezve küldhette posztosait a mozgalom vélt vezérkarának többi tagjáért. Németh János pusztai kovács nem tágitott a nagypiacról, ott maradt végig, és a Szentháromság-szobor talapzatának legfelső lépcsőfokáról próbált lelket verni a csüggedőkbe.

»Emberek, ne higgyetek az ígéreteknek! Máskor is becsaptak benneteket! Ne oszoljatok szét...«

Odaértek a rendőrök.

»A legérdekesebb volt Németh János elfogatása — írta a Bácskai Hírlap. — A piactéren érték a rendőrök, ahol hangosan buzdította a népet.« Németh János nem engedelmeskedett. A rendőrök rászálltak, s rövid dulakodás után lefogták. Vasban kísérték a városházára, ahol már vallatták Rigó Jánost, Margith Józsefet, Blaško Ivičet és Stipan Jurićot. Kertész Mihályt a késő esti órákban fogták el külvárosi lakásán és a sötétség leple alatt kísérték a városházára. Maga Szalay Mátyás főkapitány vezette a letartóztatottak kihallgatását.

A POLGÁRMESTER BÁRCÁT ÍGÉR

Nincs megbízható adatunk arról, milyen módszerekkel vallatott a főkapitány. Azonban tudjuk: az eseménynél jelen voltak és közreműködtek Vojnics Béla és Hegedűs János alkapitányok. Hegedűs János néhány hónappal előbb, 1887. július 25-én, tizenegy lovasrendőrrel kivonult a zobnaticai Barnabás-szállásra, hogy elnyomja a cselédek lázadását, akik aratáskor az emberségesebb koszt és nagyobb bér reményében sztrájkba léptek. Ez a Hegedűs János a földesúr bólogató jóváhagyása mellett istrángkötéllal egymáshoz kötöztette az embereket és helyszíni szadista botozással helyreállította a nyugalmat. Mindenki tudta róla ezt, hiszen megírták az újságok.

És jelen volt még a vallatásnál — meghatározatlan rendeltetéssel — dr. Hercegh rendőrségi főorvos. Szalay Mátyás — az orvos jelenlétéből erre lehet következtetni — óvatos volt, nem akarta még egyszer elkövetni azt a hibát, amit Grgo Milanković esetében elkövetett. (Grgo Milanković földmukást egy tüntetés után 1895-ben agyonverték a rendőrök a börtönben.) A főkapitánynak, noha a fizikai bántalmazást a nyilvánosság elől eltitkolni nem lehetett (Rigó János arca már a bekíséréskor véres volt), mártírra nem volt szüksége.

A kihallgatásokról egyébként — régebben ez sem volt szokás — részletesen tájékoztatták a sajtót. E szerint a vádlottak makacsul tagadták, hogy izgatták volna a népet, de a főkapitány szemtanúk vallomásával rájuk bizonyította, hogy »ők voltak a lármázó tömeg vezetői«, s ezért az újságok szerint »a főkapitány jogosan tartotta őket fogva«. Csakhogy az újságok egyebet is

tudtak. Többek között ezt: 1898. február 16-án este ismeretlen egyén Szabadkáról a következő tartalmú táviratot küldte Perczel Dezső belügyminiszternek: »*Utasítsa a szabadkai redőrséget, hogy vezetőinket bocsássa szabadon, mert különben zendülés lesz.*«

Ki lehetett az ismeretlen egyén? És miért kellett Szalay Mátyásnak a letartóztatások jogosságának bizonyítására a sajtó támogatása? Hiszen maga a belügyminiszter hatalmazta fel »a rendelkezésére álló törvényes eszközök« alkalmazására! Törvénytelen eszközökhöz folyamodott volna? Aligha. A távirat mögött, bármilyen furcsán hangzik, hatósági provokáció sejthető. Ugyanis a lefogottak közül hiányzott Stanislav Aladžić, a szocialista földmunkások leg-szükebb országos vezetőségének tagja, aki a nevezetes napon nem tartózkodott Szabadkán, tehát köröztetéséhez hiányzott a jogalap. Szalay Mátyás a »teljes vezérkart« szeretete volna vallatni... A szocialista sajtó azokban a hetekben figyelmeztette először az alföldi földmunkás szervezeteket a rendőrségi provokációkra.

Másnap — 1898. február 17-én — este néma tömeg várakozott a városháza bejárata előtt. Feketébe öltözött asszonyok, sok apró gyermek, körülöttük a kíváncsi érdeklődők gyűrűje. A letartóztatottak hozzátartozói várták a polgármestert, az egyenruhás börtönőr hiába igyekezett őket elküldeni a hatóság háza elől. A polgármester pedig nem akart szóba állni a csöcseléssel. Miközben a börtönőr dolgvégezetlenül járkált a kapu és a magas hivatal előszobája között, a tömeg nőtt, egyre több kíváncsi polgár csatlakozott a várakozókhöz. Lazar Mamuzić végül megunt a dolgot, megigazította a dolmányát, és lement a kapuhoz.

Az asszonyok sírva könyörögtek neki, engedje haza a férjüket. A párbajokhoz szokott huszártiszt — a Bácskai Hírlap szerint — »alig tudta megértetni velük, hogy ez a törvény dolga«. Igyekezett hát valamelyest enyhíteni bánatukat (különben érző ember volt), megismételte előző napi kijelentését, miszerint a szűkölködőknek munkát kell adni, azért jelentkezzenek a városházán, ahol *kapnak egy bárcát*, amivel eztán igazolhatják magukat a gazdák előtt, hogy ők rendes emberek. A lefogottakat néhány nap múlva kiengedték. Ugyanis a központi sajtó kíváncsisággal kezdte feszegetni a bácskai eseményeket.

Lássuk azonban a bárcát. Miről is volt szó tulajdonképpen? Ezt az újságok sem tudták pontosan. Egyik nap azt írták, hogy a tömeg »elkeseredéssel kapkodja a cédulákat«, majd hangot váltva felrőtták a rendőrségnek, hogy »most már minden ismeretlen egyénben szocialista izgatót vél felismerni«. (Bácskai Hírlap, 1898. február 24-én.) Természetesen dr. Csillag Károly szerkesztőnek sejtelve sem lehetett Perczel Dezső belügyminiszter 1898. február 13-án kelt 768/898 számú rendeletéről, melyben »a közrend és társadalmi béke ellen izgatók figyelemmel kísérését, felügyelet alatt tartását, továbbá az idegen illetőségűek eltávolítását, kitiltását« rendelte el.

A belügyminiszter már február 13-án (négy nappal a tüntetés előtt) megszigorította »az úgynevezett szakegyletek és szocialista társulatok működésének ellenőrzését«, mert a »közelmúltban fellépett agrárszocializmus sajnos elég alkalmat nyújtott arra«, majd a »veszélyes köranyag elpusztítására rendeletek készüljenek«. E rendeletek jogalapját az 1898. évi II. törvénycikk, közkeletű meghatározással a *rabszolgotörvény* alkotta, amely elsősorban a földmunkásokat sujtotta. Munkát csak hatósági igazolvánnyal (Lazar Mamuzić szerint: bárcával) rendelkező egyének vállalhattak.

A rabszolgatörvény nemcsak a polgárok egyéni szabadságát sértette, hanem kénytelenül kiszolgáltatta a munkásokat a földbirtokosok önkényének. A szabadkai városházán a földbirtokosoké a döntő szó; kinek jutott volna ott észébe tiltakozni a visszatért feudális rendelkezés ellen! A hatóság bírsággal és börtönnel büntethette a magánjogi szerződések megszegőit, ami elvben a munkaadóra is vonatkozott, ám a gyakorlatban csak a munkásokra alkalmazták. Mert hát a munkaadóknak mi okuk lett volna megszegni az általuk diktált feltételeket? A rabszolgatörvény paragrafusait, összhangban Perczel Dezső egyéb szigorító jellegű előírásaival, Szabadkán pár héttel a zendülés után, 1898 márciusában érvényesíteni kezdték.

A zendülés beleoltotta a város vérébe a nyugtalanság bacilusait. Hiába kapott szabad teret a hatósági önkény, a kicsattant ellentétek izzása áttérjedt a társadalom többi rétegére és csoportjára, s mint a válságos időkben általában, fellobogott a nacionalista kizárólagosság: az előkelő Nemzeti Kaszinó, mely eddig kényesen félrehúzódtott a napi politikától, most március tizenötödike miatt parlagi hangú ultimátumot intézett a Pučka kasinához és szerb olvasókörökhöz, ami uszító kirohanásokra adott alkalmat az uraknak. Mintha csak tudatosan akarták volna elterelni a figyelmet a társadalom igazi betegségeiről.

A kormány sem tétlenkedett. Három héttel a zendülés után érkezett Perczel belügyminiszter 1421/eln. számú körrendelete (1898. március 9-én kelt), amelyben megparancsolja a közigazgatási hatóságoknak, hogy a szociális mozgalmakat »folytonosan éber figyelemmel kísérik, helyes s tervszerű preventív intézkedéseket tegyenek, szükség esetén pedig erélyesen és teljes szigorral lépjenek fel«. A preventív intézkedések fogalmán Perczel azt érti, hogy »a közigazgatási közegek a néppel folyton érintkezvén, azt a szociális mozgalom veszélyes következményeire figyelmeztessék, s az izgatóknak csakis a nép anyagi kizsákmányolására irányuló lelkiismeretlen céljairól meggyőzzék, a szervezkedést úgy az egyes községekben, mint több községek között, különösen pedig az országos egyesülést minden érvényes eszközzel megakadályozzák, s a mozgalom tovaterjedését meggátolják«.

Természetesen a belügyminiszter nemcsak tüzre és vasra gondol, hanem elsősorban arra, hogy a hatóságok »a nép bizalmát megnyerni igyekezzenek és hassanak oda, miszerint a nép konkrét panaszaival és kívánságaival a hatósághoz forduljon, ezen panaszokat mindenkor lelkiismeretesen, gyorsan és pártatlanul vizsgálják meg«. És végül a körrendelet befejező mondata: »Az összes közigazgatási közegektől elvárom, hogy ezen feladatuk teljesítésében a helyzet komolysága által is igényelt hazafias buzgalommal, kellő tappintattal és teljes odaadással fognak eljárni.« E szokatlan utasítást valóban kellő tappintattal és hazafias osztálybuzgalommal fogadták Szabadkán. Az okmányt 5040 tan. szám alatt iktatták, majd tanácsi határozattal együtt sokszorosították.

A tanácsi határozat így hangzik: »Tudomásul vétetvén, másolatban a tanácsi előadókkal és hat példányban a rendőrkapitányi hivattal közöltetni rendeltetik. Szabadkán 1898. március 20-án. Bolits jegyző.« Aláírta az adóügyi hivatal, az elnöki hivatal, Hegedűs és Antunović rendőrségi alkapitányok és az egész ügy 1898. március 26-án levéltárba került. Közben a város két legtekintélyesebb koponyája, Lazar Mamučić polgármester és Szalay Mátyás rendőrkapitány, alkotó módon igyekezték megvalósítani a magas leirat szellemét, feliratot szerkesztett a szociális bajok elintézése tárgyában.

AHOGYAN A FÖLDBIRTOKOSOK LÁTTÁK

A két városatyá által szerkesztett okmány első fogalmazványát a Szabadkai Történelmi Levéltár őrzi. A szöveg világosan mutatja, hogy közvetlenül a februári események után miről s hogyan gondolkoztak a földbirtokosok képviselői. A szabadkai városháza urai, ellentétben a belügyminiszeri leirattal »követelményeivel«, nem a törvényhatósági bürokrácia leépítésében és a hatalom népszerűsítésében látták a feszültségek enyhítésének lehetőségét hanem:

Előszőr: »Az 1891. évi XIV. törvénycikknek oly értelemben való módosításában, hogy ezen törvénycikk alapján keletkezett és kezelt *betegsegélyző pénztáraknál vagy a munkaadóknak biztosítassék a vezetőszerp, vagy pedig ezen pénztárak kezelése a hatóságokra bizassék.*« (A betegsegélyző pénztárak igazgatóságai kétharmad részben munkásokból és egyharmad részben munkaadókból álltak. A munkások kiszorítása akkor már a burzsoázia általános érdekeinek sem felelt meg.)

Másodszor: javasolják, hogy »a sajtóról (*tekintettel a szocialisztikus sajtó káros hatására*) szóló 1847/48. évi XVIII. törvénycikk megfelelőleg (korlátozotassék) módosítassék«. Más szóval: tiltsák be a munkások és a szakszervezetek lapjait. A »korlátozást« a Banffy-kormány már régen alkalmazta a gyakorlatban. Az urak, akik minden március tizenötödikén lelkesen ünnepelték a szabad sajtó napját, igen természetesnek vették, hogy a sajtószabadság osztályjellegű, tehát csak a polgári sajtóra érvényes.

Harmadszor: javasolták, hogy »az úgynevezett munkáskörök (mint a földművelő népet munkátlanságra szoktató intézmény és a sztrájkmozgalom fészke) *mindenütt beszüntetettessenek, illetve azok működése (beszüntetettessék) fel-függesztessék.*« Egészen világos és határozott beszéd: a munkásoknak nem lehet semmiféle szervezetük, mert ott munkátlanságra és sztrájkmozgalomra tanítják a jámbor népet. Milyen ellenőrzés alatt állhattak a szabadkai munkások szórványosan alakuló szakegyletei? Hiszen a helyi hatalom jórészt a beadványt szerkesztő két úr kezében összpontosult.

Negyedszer: javasolták, hogy (az egyenlő teherviselés szempontjából) a *tőzsde (börze) adó behozassék.* A zárójelben levő mondatrészt a fogalmazvány tisztázataából kihagyták. Az óvatos javaslat az ipari, kereskedelmi tőke és a földbirtokosok között kiütköző érdekellentéteket példázza. A szabadkai városházán abban az időben az volt az uralkodó nézet, hogy a közigazgatás terheit csak a földbirtokosok viselik.

Ötödször: »A megélhetés előmozdítása, a földművelő munkásnép *nagyobb javadalmazása céljából a földadó a bórzeadónak megfelelőleg leszállitassék.*« Ez a pont tulajdonképpen az előző javaslat kiegészítése: a közterhek egy részét átdobni az ipari és a kereskedelmi tőkére. Külön kell szólni a körítésről: mindez a földművelő munkás nép nagyobb javadalmazása érdekében történik! A munkások csak akkor kaphatnak magasabb bért, ha kisebb lesz az adó és a földbirtokosok helyzete javul.

Hát így látta korának szociális problémáit a múlt század utolsó éveiben a hatalmat gyakorló réteg, amely ellen Szabadka elnyomott dolgozói osztályharcot vívtak. A februári események után a földbirtokosok is meg akarták váltani a világot. Természetesen a maguk javára. És ezekben a kérdésekben nem volt eltérés a magyar, a horvát és a szerb földbirtokosok álláspontjai között. A közgyűlés természetesen megszavazta a polgármester és a főkapitány indítványát. A papír elment Budapestre ...

Abban az időben a régi városháza szűkössége miatt a városi tanács gyűléseit a Pest szálló nagytermében tartották. Itt emelték tanácsi határozattá a fenti szöveget is. A városi tanácsnak összesen 328 tagja volt. Ebből 166 virilista, akik a befizetett adó összege után kaptak mandátumot. A leggazdagabb polgárok voltak a virilisták: közülük 50 értelmiségi, 12 kereskedő, 101 földbirtokos és 3 iparos. A tanács másik részét 162 választott képviselő alkotta. Közülük 37 értelmiségi, 13 kereskedő, 24 iparos és 88 földbirtokos. Összegezve: a 328 tanácstag közül 189 földbirtokos. Több mint ötven százalék.

Közben jelentős változások folytak a város társadalmi szerkezetében. A gazdaságilag aktív népességnek már negyven százaléká dolgozott a mezőgazdaságon kívüli tevékenységekben: iparral 5060, kereskedelemmel 1741 személy foglalkozott, a közlekedés 1106 munkást és tisztviselőt alkalmazott, a szabadfoglalkozásúak létszáma 1238 és rajtuk kívül a statisztika kimutatót 2337 naposra és 2211 házi cselédet. Lazar Mamuzić 1884-ben ült a polgármesteri székbe: akkor Szabadka másmilyen város volt, nem voltak benne ilyen éles feszültségek, nem volt munkássága és politikával igazából csak a gazdagok foglalkoztak.

Mamuzić közéleti működését és szemléletét osztályának érdekei határozták meg, viszont ezek az érdekek sokkal azonosabbaknak tűntek az egész város érdekeivel 1884-ben, mint 1898-ban. A társadalom polarizálódásával egyre nehezebb meghatározni a közérdeket, amiről azonban a politikai hatalmat gyakorlók szűk csoportja nem vesz tudomást. A jogfosztottak tömege nőtt: 1875-ben 3213, 1880-ban 3671, 1890-ben 4172, 1900-ban pedig 5529 polgárnak volt szavazati joga. Közben a lakosság létszáma majd kétszeresére emelkedett. Emelkedett a nép átlagos műveltsége, javultak a közegészségi viszonyok, fokozódott az urbanizálódás, az élet minden területét a változások jellemezték, csak a földbirtokosok politikai szemlélete maradt a régi. Ez derül ki egyebek között az idézett beadvány szövegéből.

A változatlan magatartás a változások medrében a konzervativizmus folytonos növekedését jelenti. A rend és nyugalom őrzése a karhatalom erősítését feltételezi. A hatóságot mind több bíráló érzi. 1898 tavaszán már előrevetette árnyékát a nagy polgármester közelgő bukása, az ő lemondásával búcsúzik majd Szabadka véglegesen a tizenkilencedik századtól. A tizenkilencedik századdal együtt búcsúzik majd a város Rigó Jánostól is, akinek élete jelképesen folyt bele az elnyomottak mozgalmába.

1898. február 17-én Lazar Mamuzić a hivatalában ült, Rigó János pedig a városi börtönben. Mindketten gondolkoztak. Egyik a rács mögé kényszerített megalázott keserű indulatosságával bizonygatta magának a kenyértelenek, munkanélküliek és jogfosztottak igazát, a szervezkedés szükségességét, mert csak az ad esélyt a porszem embereknek a kegyetlen küzdelemben. A másik a kapu előtt gyülekező asszonyokra, gyerekekre gondolt, és segíteni akart a szerencsétleneken. Kék kéziratpapír hevert előtte, olykor egy-egy szót jegyzett rá, s töprengett. Minden gondolat vége az volt, hogy először a földbirtokosokon kell segíteni... Ez volt az ő igazsága.

Két ember az élet két pólusán, egy fedél alatt, de nagyon eltérő helyiségekben és két összebékíthetetlen igazság. Mi volt bennük a közös? Talán az, hogy mindketten szereplő emberek voltak. És elvállalták azt, amit a történelem felkínált nekik. A történelem nagy színházában pedig a kibékíthetetlen ellentétek drámája volt műsoron.

Szalay Mátyás rendőrkapitánynak soha nem volt nagyobb hatalma, mint 1898 tavaszán. Nekí aztán nem volt ideje, sem alkalmá a töprengésre. A belügyminiszter április tizenhetedikén a 2219/Eln. számú körrendeletében megparancsolta, hogy »a munkásegyletek vezetését és működését a hatóság minél sürűbben szigorú vizsgálat alá vegye« és a belügyminiszterhez »minden félév végén jelentést tegyen.« »Nem kételkedem — írta Perczel Dezső —, hogy a törvényhatóság feltétlen szorgalommal és eréllyel fogja e részbeni kötelességét teljesíteni.«

1898. április 20-án újabb rendelet. »Mínhogy a szocialista mozgalom a közelmúlt időben eddiginél is veszedelmesebb jelleget öltött, úgyhogy az újabb izgatások folytán könnyen erőszakos kitörésekre és rendzavarásokra vezethet, ezennel elrendelem, hogy a folyó év május 1-én a munkásoknak nyilvános, vagy népgyűlések, semminemű körmenetek, felvonulások és egyéb ilyen féle nyilvános tüntetések tartása meg ne engedessék.«

Ezekben a napokban közli a Bácskai Ellenőr, hogy a Szentháromság-szobor mellett a rendőrség elfogta »a város egyik szocialista vezéréte«, *Burcsák Pál* földművest, aki azzal izgatta »a jámbor földmunkásokat, hogy a munkaigazolványokat ne váltsák ki.« Burcsák Pál földmunkást Vojnics Béla alkaptány tiznap elzárásra és ötven korona pénzbírságra ítélte. Ugyanakkor a Bácskai Hírlap bejelenti, hogy Sümeghi Ferenc exportra termelő gőzmalmában *április elseje óta áll a munka* és Szalay Mátyás közbenjárása sem járt eredménnyel.

A munkások nagyobb bért követeltek, és a Bácskai Hírlap részletesen megmagyarázta olvasóinak, hogy ott minden rendben volt, a napszám hetven krajcár és egy korona között mozgott, a munkások is nagyon elégedettek voltak a keresetükkel, de *a helyi és vidéki szocialisták felbujtották őket, hogy több bért követeljenek és szüntessék be a munkát.* A sztrájk még napokig tartott, de a munkások vereségével végződött, mert a tulajdonos vidéki sztrájktróket hozott, akik rendőri támogatással nyugodtan munkába állhattak, nem esett bántásuk.

A Bácskai Hírlap természetesen elmarasztalja a munkásokat és védelmezi a tulajdonost, »akinek éppen most a húsvéti ünnepek előtt a malomban nagy forgalma volt, de inkább leállította a malmot, minthogy ilyen pressziónak engedjen.« Pár hasonló mondat után megállapítja: »Eltekintve attól, hogy a mai lisztkereskedelem úgíis megnehezítette a malmok helyzetét, most még a munkások is presszióval szeretnék a helyzetet *kizsákmányolni.*« A tulajdonos az érvényben levő törvény értelmében feljelentette a sztrájkolókat a rendőrségnél.

A RENDŐRSÉG BELEFÁRAD ...

Feljelentette, de Szalay Mátyás nem indított eljárást a sztrájkolók ellen. Mi történt vele? Lelke mélyén maga sem a malmosnak adott igazat? Szalay Mátyás, aki társszerzője volt a munkáskörök bezárására vonatkozó javaslatnak, mert ott »sztrájkra szoktátják« a földművelő népét? Vagy csak a földművelő népet óvta a sztrájktól? Talány. Szabadkán 1898 februárjáig a szocialisták fogalmán többnyire az agrárproletárokat értették. Az események sorából kiderül, hogy február közelebb hozta egymáshoz az ipari és a mezőgazdasági munkásokat, s a nagyobb üzemekben mind többen értették meg, hogy szervezett fellépéssel valamit el lehet érni. A mindenható rendőrkapitány pedig nem óhajtotta ipari munkásokkal »gyarapítani« a szocialisták taborát.

Egyébként is túl sok dolga volt. Egymást követték a belügyminiszter rendelkezései és vidékről nyugtalanító hírek szállingóztak. Április másodikán lázadás a bánáti Tóba községben: a csendőrök agyonszúrtak egy munkást, mire a tüntetők ásót, kapát, kaszát ragadtak és megfutamtították a csendőröket. A kikindai alispán húszárzt rendelt a faluba, a munkások velük is megütköztek, két halott és tizenöt sebesült maradt a helyszínen. Katonaság szállta meg Torda, Basaid és Magyarcserye községeket.

Április tizenkilencedikén a szabadkai törvényszék büntető tanácsa előtt a zentai városházán a napszámosok pere folyt. Ugyanaznap közölte a Bácskai Hírlap: »A Szentháromságnak nevezett helyen három szocialista próféta, Vidovics Sztantics Mátyás (Vidović Stantić Matija), Fodor János és Csillag Mátyás nagy hangon hirdették, hogy nem kell a munkásoknak igazolvány és senki se váltson ilyent. A rendőrség felszólítására a három úr nem volt hajlandó mérsékelni hangját, minek következtében az lőn, hogy a három úr a kapitányság elé került, ahol kisült, hogy hasonló üzemek miatt valamennyien büntetve voltak.«

Április huszonegyedikén a budapesti Népszava közlése szerint a szabadkai rendőrség házkutatást tartott Margith József, Aladzics Szaniszló (Stanislav Aladžić), Jurics István (Stipan Jurić) lakásán. Jurić lakásán ötven példány Népszavát találtak, Aladžić lakásáról pedig több lapot és magánlevelet vittek el. »1898. április 21-én — írta a Népszava — kihallgatáson voltak, amely alkalommal Szalay Mátyás rendőrkapitány, csak hogy valamit kivegyen belőlük, fél napig faggatta őket. Április 23-án kihirdette az ítéletet, amely Jurics elvtársat ötnapi fogsággal és ötven korona pénzbírsággal sújtotta. A másik két elvtársat (Margith Józsefet és Stanislav Aladžicot) fölmentették.« »Szabadkai elvtársaink — fejezi be tudósítását a Népszava — állandó rendőrségi felügyelet alatt állnak.«

A Bácskai Hírlap jelentése: »Tavankútról nyolc szocialista agitátort hozott be a főkapitány. Nem volt munkásigazolványuk és ilyent váltani sem akartak. Hatósági felszólításra kijelentették: *előbb kényeret adjatok, azután bárcát!* A kapitányság hűvösen most beérnek az igazolvánnyal is.« Ugyanerről az eseményről írta április végén a Népszava: »Tavankúton a szabadkai rendőrkapitány nagyban kínálgatta a munkakönyveket. Néhány elvtársunk kijelentette: elfogadják a munkakönyveket, *ha megvan bennük a munkaidő, meg az általános titkos választási jog biztosítása.* Ezért a rendőrkapitány tíz elvtársunkat bekísértetett Szabadkára és lezáratott. Két teljes napig éhezettette őket és csak harmadnap adott nekik száraz kényeret.«

Ezért nem foglalkozott Szalay Mátyás részletesebben a sztrájkoló malmunkások ügyével. Figyeltetnie kellett a mozgalom ismert vezetőit s közben jöttek az újak, az ismeretlenek, Csillag Mátyás, Vidović Stantić Matija, Fodor János, Burcsák Pál, akik fel mertek állni a Szentháromság-szobor talapzatának legfelső lépcsőfokára... Szabadka öntudatos dolgozói nem hallgattak el. Visszatüntetőt a hatósági bárcát, a rabszolgatörvényt, és báró Bánffy Dezső kormányának feudalista módszerei sem törték meg őket, pedig nem egy esetben fegyverrel kényszerítették a munkásokat a bárca átvételére.

A februári zendülés tehát nem fejeződött be azon a havas, lucskos napon, a mozgalom tovább áradt és áprilisban tetőzött. Áprilisban már szigorúan tilos a munkások újságjait olvasni és terjeszteni. Tizedikén jelentette a Bácskai Hírlap: »A szocialisták, kik azért csendesedtek el, mert *izgató újságjaik a hatóság által elkoboztattak*, állítólag új lapot akarnak alapítani, amely egyidejűleg Sza-

badkán, Zomborban és Újvidéken jelennék meg.« Természetesen ebben az időben reménytelen volt minden ilyen kísérlet, de jellemző, hogy terror nem fojtotta el a kezdeményezéseket.

Mi tartotta, erősítette, táplálta a munkásokban az ellenállás konok akaratát, amikor a hatóság ennyire üldözte a betűt és erőszakkal igyekezett megsemmisíteni a mozgalom eszmei táplálékát? Milyen könyveket keresett a rendőrség a házkutatások alkalmával? A zombori Bácska tudósításából tudjuk, hogy 1898 áprilisában Zentán »*fajtanal nyomtatványokat*« és »*erkölcsrontó fércműveket*« foglalt le a csendőrség. E »fércművek« között volt egy naptár, »hol Dózsa György van dicsőítve«, továbbá Darwinnak *Az ember származása* és Zolának *A föld és A pálinka* című könyvei, ezenkívül »szocialista versek özönnel«, a Világpszabadság több száma és a *Lustaság joga* című »véres nyelvű« szocialista röpirat.

A lefoglalt tárgyak között nagy, kemény papírtáblák, »miknek mindkét oldalán szocialista jelszók pompáznak.« Ezek közül a nevezetesebbek: »*8 óra munka, 8 óra alvás, 8 óra szórakozás!*« »*Világ munkással egyesüljete!*« »*Haza csak ott van, ahol jog is van!*« »*Ne legyenek az emberek se urak, se szolgák, mert minden ember szabadnak született!*« »Ezen táblák — közli a Bácska — a körmeneteknél lettek volna felhasználva.« Nincs sok okunk kételkedni a tudósítás hitelességében, elvégre a lap előkelő forrásból, közvetlenül a megyeházaról szerezte értesüléseit. Szabadkán sem lehetett másképpen, mint Zentán. Itt is hasonló újságokat, könyveket, folyóiratokat talált a rendőrség.

A munkások nem akartak bárcát!

Sem Szabadkán, sem Zentán, sem Moravicán...

Moravicán hatszáz ember tüntetett a munkásigazolványok ellen. Császár Péter főszolgabíró lépett közbe: a szabadkai ügyészségnél bünyenyítő eljárás indult a »kolomposok« ellen. »Rossz, tévesztett utakon járnak azok a munkások, akik helyzetük javítását a mezei munka beszünetetésével és a gazdálkodóknak ebből származó károsodásával akarják elérni — írta a Bácskai Ellenőr —. A munkás nép tanuljon meg takarékoskodni és zakítson a minden keresményét felemészítő iszákossággal, akkor majd sztrájkolás nélkül is boldogulni fog.«

A kubikusok egy köbméter föld kitermeléséért 24 krajcárt kaptak. Ennyiből kellett boldogulniok. Természetesen csak akkor, ha nem alvállalkozó útján jutottak munkához, mert a közvetítő öt krajcárt levont köbméterenként, s a munkásnak csak tizenkilenc maradt. A szabadkai részaratók is boldogulhattak a takarékoságból; a város határában 1898-ban holdanként hat métermázsza búza termett, s ezt — a polgármester eredményes ügyködése folytán — tizenkettedén aratták. Ilyen volt a helyzet a zendülés évében.

A rendőrség még aratáskor is a szocialistákkal bajlódott. A Bácskai Ellenőr 1898. augusztus 4-én írta: »*Volasek József* helybeli illetőségű szocialista a Szentháromság előtt teli torokkal elkezdet a népek között izgatni a *földbirtokos gazdákat és urakat ellen*, de a rendőrség csakhamar nyakon csípte és bekísérték Vojnics Béla alkapitány elé, aki tíznapi fogházra és ötven forint pénzbírságra ítélte. Az ítélet azonnal jogerőre emelkedett.«

A belügyminiszter 1898 szeptemberében újabb rendeleteket bocsátott ki a munkásság szervezkedésének megakadályozására. Külön felhívta a figyelmet a bizalmi férfiakra, továbbá arra, hogy a szocialisták német, magyar, szerb, szlovák és román nyelven folytatnak egyszerre agitációt. Egyleteik pedig »a magyar nemzet történetében kiváló szerepet játszó férfiak« nevét viselik. Erre külön figyelem fordítandó!

Szabadkán a munkások mellett a hatóságok és polgári politikusok sokat tanulnak 1898 tapasztalataiból. Dr. Reisner Lajos ipartestületi funkcionárius új lapja, a Bácskai Újság 1899 januárjában még arról tudósít, hogy a Szent-háromság-szobor mellett, »ahol a favágók és napszámosok rendszerint ácsorognak«, az éjszaka megfagyott egy ember, s fölteszi a kérdést: miért nem csinál végre rendet a rendőrség? Nehéz kifundálni ebből, miféle rendre gondolt a Bácskai Újság, de néhány nap múlva *A szocialisták újabb tervei* című vezércikkében már határozottabban ír:

»A felvilágosultabb iparos osztály nálunk már belelátott a kártyájukba. (Tudniillik a szocialisták kártyáiba.) *Óva intjük a munkásosztályt; ne hagyja magát a tévtanok kárhozatos voltára gondolva eltántorítani és valahogy ne dobja oda magát és családját a nyomornak, amit ezen szocialista mozgalmak azoknál elő fognak okvetlen idézni, akik a tévtanoknak hitelt adva egy jobb jövő reményében beleszédülnek a hamis elvek örvényébe.*«

»A munka az egyedüli alapja az anyagi jólétnek — folytatja a Bácskai Újság nagyon helyesen, csak éppen azt felejtí el megmondani, melyik osztály anyagi jólétének —, a szocialista tanok pedig mindent hirdetnek, csak nem a munkát. Lehet tehát azokban bízni? Szabad a magyar munkásnépnek magát egy munkakerülő, zülött embercsoport ádáz önzésének martalékul odadobni? Legyen résen minden józan munkás!« A meztelen kard politikusai hú szövetségéseket kaptak az ipartestület ideológusaiban, akik minden erejükkel támogatták a hatóságot a rabszolgatörvény érvényesítésében.

A KIVÁNDORLÁS KÍSÉRTETE

1899 februárjában báró Bánffy Dezső kormánya megbukott.

A szabadkai állapotokon ez a körülmény sem változtatott sokat. Szalay Mátyás megerősített rendőrsége és az általa létesített titkosrendőrség zavar-talanul működött tovább: gondosan ellenőrizte a mozgalom vezetőinek minden lépését. Az urak, mint minden télen, nagy buzgalommal jótékonykodtak. Hartmann-né egyszerre ötven szegénynek adott ebédet! A Bácskai Ellenőr megkönyezi a dúsgazdag hűsgyáros nemes áldozatát. Hartmann Rafael gyáros még nagyobb áldozatot hozott: két munkását kiházasította.

»Ebből az a tanulság — magyarázza a Bácskai Ellenőr —, hogy a jó és hű munkást a gazdája megbecsüli.« Soha annyi szociális tanulságról nem írt a polgári sajtó, mint a múlt század utolsó két évében. A terror önmagában nem bizonyult elég hatékony fegyvernek, megindult hát eszmei fronton is a nagy offenzíva. A legtöbb bajt mégis a párt egyes felsőbb vezetőinek megalkuvó politikája okozta, hiszen ez a munkásosztály szervezetét gyöngítve hatott a mozgalom forradalmi élének átmeneti tompulására. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1899 áprilisában megtartott kongresszusán nem volt szabadkai küldött. Szabadkai küldöttek nélkül zajlott 1899 májusában az első országos szakszervezeti kongresszus is...

Tavasszal megnyíltak az építőhelyek. Épült a tanítóképző, a községi gimnázium, hat tanyai iskola, a Rókus plébánia, négy óvoda, a Palicsfürdő gyógyépülete, a gyalogsági laktanya... Az előző évekhez viszonyítva váratlanul sok munkaalkalom. A Bácskai Újság egyik vezércikkében örvendezve állapítja meg: »Minden, mi a haladás lázában nem tör előre, hanyatlík. A maradiság haldok-

lást jelent: ezt tapasztaltuk tavaly a földmunkás forrongások idején...« 1898-ban, noha a holdankénti búzahozam csak hat métermázsza, viszonylag jó termés volt. Mintha a szél elhordta volna az éhség döglesztő levegőjét...

És mindennek tetejében új csodát láthatott a közönség a Széna-téren. Megjelent a mozi! »A mozgó fényképeknél az első előadáson sokkal nagyobb mozgalmat idézett elő azon körülmény, hogy a színház mindannyiszor koromsötétbe merült, valahányszor a kinematográf közötti szünet beállott« írta a Bácskai Újság. Júniusban már a Pest szálló nagytermében működik a mozi. Bemutatta a *Krisztus élete és kinszenvedései* című huszonhárom képből álló sorozatot, majd nagy érdeklődés mellett a madridi bikaviadalokat.

Látszólag minden megoldódott.

Az új kórvész a következő év tavaszán jött. 1900 márciusában több száz munkás indult Szabadka környékéről Németországba, ahol nyolcvan krajcáros napszámot ígértek. Nyolcvan krajcár? Ennyit itthon is kerestek az ipari munkások, viszont a mezőgazdaságban csak most kezdte éreztetni hatását a rabszolga-törvény: ott a napi munkabérek jóval az ötven krajcár alatt maradtak. Sokaknak így sem jutott munka. A szocialistákat átmenetileg el lehetett némitani, a kivándorlás ellen a rendőrterror sem használt.

Széll Kálmán aláírásával érkezett Szabadkára 1900. november 15-én a 106399-V-a számú okmány: fehérváti a főispán figyelmét »azon elszomorító helyzetre, melyben Brazíliában, különösen ennek Sao Paulo tartományában a kivándoroltak sínylődnék...« »Ezen ténykörülmény közhírré teendő és a kivándorolni akarók felvilágosítandók« a kinti valóságról. »Legfeljebb mint napszámoknak kell kávéültetvényeken dolgozniok, de még ilyen napszámhoz sem tudnak jutni.« »Éhezve és rongyosan kisebb-nagyobb csoportokban kóborolnak az ország belsejében, a nők erkölcsstelen életmódra adják magukat, gyermekeiket elhagyják, kiket azután az ültetvényesek vesznek magukhoz, hogy belőlük olcsó munkaerőt nyerjenek.«

Mit tehetett Schmausz Endre főispán? Írt Szalay Mátyásnak. »Felkérem ennél fogva a tekintetes rendőrkapitány urat, hogy intézkedni szíveskedjék az iránt, hogy a fenti szomorú adatok Szabadka szabad királyi város területén minden alkalmas módon a legkiterjedtebben és ismételve nyilvánosságra hozassanak, ezen felül közegeit szigorúan utasítsa, hogy a kivándorlási mozgalmakat különös figyelemmel kísérvék...« »Felkérem továbbá tekintetességedet, hogy a netán mutatkozó kivándorlás okait esetről esetre azonnal kifürkésztetni s azok megszüntetése érdekében arról hozzám jelentést tenni szíveskedjék.«

Néhány hónap múlva a belügyminiszter küld újabb rendelkezéseket, amire »az Amerikába szóló útlevelek számának rohamos emelkedése« készítette. Felhívta a rendőrkapitány figyelmét az 1900. július 5-én kelt körrendeletre, mely a »kivándorlásra csábító ügynökök kinyomoztatására és szigorú megbüntetésére« vonatkozik. Az újságok már nem szidják annyira a szocialistákat, mint két évvel ezelőtt. Annál többet keseregnek.

»Népünk ingatag. Rabja a szegénységnek. Lelkét megmetyelyezték a nemzetközi szocializmus hazafiatlan tanai« — írta a klerikális Szabadka és Vidéke. És folytatja: »Újban pedig már Bácska rónáiról is mennek, vonulnak ki jobb hazát keresni... Mi indíthatja a népet szép hazájának elhagyására? Az, hogy vallását büntetlenül lehet gúnyolni!« A zombori Bécska híret majd minden szabadkai lap átveszi. »Kétségtelenül úgy áll a dolog, hogy az értelmes ipari munkásnak az amerikai tőke sokkal nagyobb részt enged a keresetből, mint nálunk. Ott a napi két dollár a kezdő kereset...«

Napi két dollár!

Szinte hihetetlen összeg. Az itteni ipari munkás napi keresetének nyolcszorosa!

Az urak megdöbbennek. Mit ér a rabszolgatörvény, ha elszöknek a rabszolgák? A tőkének nem érdeke, hogy az itteni földbirtokosok a munkásokat munkaadóikhoz kötvessék. Kitérta a munkaerőpiacokat, s ezzel a jó urak csak a hazaszeretetet tudták szembeállítani. A Bánffy-terror módszereit visszahozni nem lehetett. Széll Kálmán kormánya lazít a kantáron.

Május elsején — 1900-ban — a kora reggeli órákban több mint ezer munkás gyülekezik a városerdőben. Kivonul a rendőrség is, de nem intézkedik. Ezen a munkások csodálkoznak legjobban, hiszen minden május elsején kíméletlenül szétkergették őket. Szalay Mátyás mosolyt erőltet a bajusza alá. Mi történt itt? Megváltozott a világ? Nem, dehogyan változott meg a világ, csak az új kormány szabadulni akar a hagyatéktól, engedékenyebbnek, megértőbbnek, demokratikusabbnak mutatkozik elődjénél, ha már neki jutott a feladat, hogy egy szerencsétlen országot átkormányozzon a huszadik századba.

És hiába verte szét Szalay Mátyás a munkások mozgalmát 1898 februárjában, a viharos vetés kisarjadt. Hiába fogta le, ütlegeltette és bírságolta számtalanszor Rigó Jánost, mások álltak a helyére, és a vetés mégis kisarjadt, hogy valamikor a távoli ködös jövőben kalászba szökkenjen. Nem sokkal a századforduló után, 1902 január 26-án, a szabadkai tanácsi iktatóból a következő ügyiratot küldik Budapestre:

NAGYMÉLTÓSÁGÚ M. KIR. BELÜGYMINISZTER ÚR!

A szabadkai munkások egy munkásképző egyesület alakítását határozta el. Mellékelve A.), B.), C.) és D.) alatt van szerencsénk bemutatni az alapszabályokat. E.) alatt pedig csatoljuk a közgyűlési jegyzőkönyvet, mely bizonyítja, hogy a betervezett alapszabályok tényleg elfogadtattak.

Tisztelettel esedezünk az iránt, hogy kegyeskedjék az alapszabályzatokat jóváhagyni.

Szabadkán 1902. január 26-án.

Teljes tisztelettel

Margith József
id. jegyző

Nojcsek József
id. elnök

Az új egyesület címe: *Szabadság* szabadkai iparimunkásképző egyesület. Célja: tagjait felvilágosításban és oktatásban részesíteni, köztük a tudományt és művelődést, nemkülönben a társalgási szellemet fejleszteni és előmozdítani. Ezt a célt az egyesület a következők által szándékozik elérni: a) hasznos és népszerű könyvek és folyóiratok beszerzése és olvasása, esetleg kiadása, valamint az előbbieknél az egyesület könyvtárából való kikölcsönzése által; b) felolvasások tartása által a tudomány minden ágából egyesületi estélyeken, gyűléseken és olvasószobák alakítása által és c) társas mulatságok, hangversenyek és több effélék által.

Margith József ideglenes jegyző nevével már többször találkoztunk. Ott volt az Iparos Ifjak Művelődési Körének vezetőségében és ott volt a lefoglaltak között 1898. február 16-án a városi börtönben. Minden rendőr tudta róla, hogy szocialista. Az 1902. április 4-én kelt belügyminiszteri átirat mégis a következőket tartalmazza: »A Szabadság szabadkai iparimunkásképző egyesület alapszabályaira nézve észrevétel nem forogván fenn, azok szabályszerű bemutatási záradékkal ellátottak. A belügyminiszter jóváhagyta az alapszabályokat.

Ebbe fáradt bele Rigó János.

SZAZADUNK HAJNALA

A huszadik század fehéren köszöntött Szabadkára. Szilveszter délutánján lusta pelyhekben szállingózott a hó, s, reggelre méteres takaró borította az utcákat. A polgárok bort, bűzát, békességet kívántak egymásnak. A Bácskai Ellenőr a havat méltatta: »Sok hólapátoló munkás örül most, aki mégis boldogabban kezdheti az új évszázadot.«

Az új évszázadot!

Újév délelőttjén a polgármester és főispán tisztelgő látogatókat fogadott. Délben a Szent Antal konyháján kétszáznegyven ebédet osztottak ki a rászorulóknak. Délután a kefegyár tulajdonosai, Fimpl István és Fimpl Ferenc tíz munkást — öt férfit és öt nőt — rendeltek lakásuk udvarára, akik szép, meghatározó beszéd után gazdag jutalmat kaptak. A jeles eseményre meghívott újságírók az öröm és a hála könnyeit látták a munkások szemében.

A havazást hirtelen lehülés követte. Január tizedikén mínusz huszonöt fokot mutatott a hőmérő. A tölgyfáserdőben és Radanovácon farkasok garázdálkodtak. Közben lelketlen ügynökök Amerikába csábítják a népet. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter munkás segélypénztárak alakítását sürgeti. Mindenki jótékonykodik.

A magas kormány is.

A farsang az általános jótékonyosság jegyében zajlik. A Pest szálló összes termeiben egymást követik a mulatságok. Január 19-én a Szeretet nőegylet bálja, 20-án a Népkör bálja, 26-án a Fehérkereszt bálja, 27-én a Gazdakör bálja, február 2-án a Pučka kasina nagy prelója (tisztja jövedelme ezer korona), február 3-án az ipartestületi dalárda bálja, 7-én a Vasútasok Altiszti Körének bálja, 16-án az Izraelita Nőegylet bálja, 19-én a Katolikus Legényegylet bálja...

A politikusok sem tétlenek. Január 20-án este hatkor kivilágítják a Pest szállóval szemben levő Vojnics palota első emeletét, fényes estebéd következik sok szó nélkül, éljenzéssel és magyaros menüvel: báránypaprikás ecetes uborkával, túrós csusza, sonkás tészta, pulyka- és malacsült salátával, villányi borok és cigányzene kivilágos kivirradtig. Aki valamit számít Szabadka közéletében, jelen van a bárók estebédjén. A főhelyek egyikén hegyesre pördört bajússzal és méltóságteljesen trónol Lazar Mamuzić polgármester. Már túl jár az ötvenen, haja erősen deres, arcán a fásult fáradság ráncai...

Csak a hangos hatósági ellenzék hiányzik az estebédről. Az új évszázad felpezsdítette az elaggott Népkör tájékán a negyvennyolcas emlékeket. Nagy pártalapítási tervek születnek, s néhány hónap múlva valóban megalakul a régi Népkör romjain az új *Függetlenségi Kör*. A lapok egy része fergeteges táma-

dásokat vezet a polgármester ellen. A polgármester pedig — ifjúkori szokásához híven — párbajra szólítja politikai ellenfeleit.

Március huszadikán hajnalban két fiáker érkezik a Sándor melletti Szentkúthoz. Mindkettőből előkelő urak kászmálódnak le, majd a kocsisok — megszokták már az előadásokat — félreállnak, nehogy baj érje a lovakat. Az urak pár szót váltanak, a párbajsegédek fontoskodnak kicsit, azután a polgármester és ifjú Gálffy György okleveles gyógyszerész egymásnak hátat fordítva huszontöt lépést tesznek előre, harminc méter lehet közöttük a távolság, amikor eldördülnek az első lövések. Egyik sem talál.

A jelenet megismétlődik.

És mivel most is célt tévesztenek a golyók, a párbajsegédek leállítják a jelenetet, az ügy elintéztetett, hiszen mindkét fél bátran kiállt. Erre pedig inni kell. Az egyik kocsis hozza a hasas pálinkás flakót, amely kézzel kézzel jár, amíg csak lötyög benne valami. Az áldomás után kocsihoz szállnak és a városba hajtanak. A párbaj híre elterjed, és Csiky Imre királyi aljárásbíró kénytelen intézkedni: a polgármestert ötnapi, ellenfelét háromheti államfogságra ítéli.

Az új évszázad első nyarán az aratómunkások a kutasi pusztán agyonverték Huszka Béla ispánt. A hír végigfutott a városon, a földbirtokosok az új kormány engedékenységét emlegették, Szalay Mátyás pedig megállapította, mégiscsak neki volt igaza 1898-ban. Alig néhány nap múlva hozta a Bácskai Friss Újság a következő hírt: »Aladzics Sztankó, a hírneves, jól mondva hírhedt szocialista agitátor Szabadkán volt. A hatóság elleni izgatás miatt ült már vagy hatvan napot s méltán, mert társadalmi tudományát nem képezte egyéb, mint a hatóság elleni izgatás.«

Stanislaw Aladzic, Rigó János legközelebbi munkatársa, a szociáldemokrata földmunkásmozgalom országos vezetőségének tagja, az 1898-as áprilisi zaklatások után ideglesen eltűnt Szabadkáról, vidékre ment téglavetőnek és csak vendégségbe járt haza. A Bácskai Friss Újság értesülése szerint: »most ilyen látogatást tett egészen váratlanul, inkognitóját azonban nem sikerült megőriznie. Este hét óra után nagy csapat embert gyűjtött maga köré a kálváriánál, s ott a szocialista programot úgy vélte megmagyarázni, hogy *Mamuzsich Lázár polgármester és Szalay Mátyás rendőrkapitány ellen éktelen szidalmakban tört ki.*«

Természetesen a főkapitány besúgóí jelen voltak.

»Az egyik hallgató — közli a Bácskai Friss Újság — megsokkalotta a gorbáskodást, mert betelefonozott a rendőrségre, értesítette őt a nagy csődületről és segítségét kérte. A rendőrség egy tizedes vezetése alatt teljes felszerelésben kivonult, hogy a csődületet eloszlassa. Mire azonban a rendőrök kiértek, Aladzics is neszét vette a dolognak és odébbállt, mire a csődület feloszlott.«

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt hetedik kongresszusát 1900. április 19-én tartották meg. Dokumentumai bizonyos mértékben megvilágítják az 1898. február 16-át megelőző események hátterét. Rigó János és Stanislaw Aladzic a belügyminiszter tiltó rendelete ellenére létrehozták a *szabadkai földművelő munkásegyletet*. A szervezet működött, és tömegbefolyása akkor sem szűnt meg, amikor a rendőrség hivatalosan feloszlottnak nyilvánította. Ezt igazolják egyébként az áprilisi események is, amikor a földmunkások tömegesen visszautasították a hatósági bárcákat.

Stanislav Aladžić és Rigó János a szabadkai forradalmi munkásmozgalom kezdeti szakaszának jelentős és méltatlanul elfelejtett alakjai. A Bánffy-terror időszakában megalkuvás nélkül léptek az osztályharc útjára, amelyről a folytonos hatósági zaklatások sem térítették le őket. Létrehozták Szabadka első osztályharcos és viszonylag nagy tömegeket tömörítő és mozgósító munkásegyletét. Az agrárproletárok megszervezésével párhuzamosan hirdették a szocializmus eszméit és jelentősen hozzájárultak a munkásosztály öntudatának építéséhez.

A februári zendülés történelmi jelentősége abban van, hogy leplezetlenül hozta a nyilvánosság színpadára az egymással szemben álló osztályokat és rávilágított az ellentétes érdekek összehétközhetetlenségére. A konkrét cselekvés példája erőteljesen hatott a mozgalom fejlődésének későbbi korszakaira és a látszólagos kudarc ellenére kitérítette a mozgalom osztálybázisát. Az ipari munkások bérmozgalmi fellendültek, sztrájkok jöttek, és a harci módszerek módosítására kényszerítették a tőkésosztályuralmának hordozóit.

Az új évszázad valamelyest elhalványította a mozgalom régi harcosainak nevét, Rigó János, Stanislav Aladžić és többiek mind ritkábban szerepeltek a lapokban, de Szabadka továbbra is jelentős szerepet kapott a földmunkásság szervezkedésében. Itt tartották meg 1906. január 6-án a földmunkások országos szövetségének alakuló közgyűlését, ahol a helybeli agrárproletárokat Jakov Bačić képviselte. A szabadkai küldött indítványozta az első tárgysorozati pont kapcsán, hogy az alapszabályokat horvát nyelvre is fordítsák le és nyomtassák ki. Javaslatát elfogadták: a munkásmozgalomban nem volt kérdéses a többnyelvűség.

A földmunkások országos szövetsége alakulásának évében a Bács megyei Napló híradása szerint *4000 szervezett munkás volt Szabadkán*. Fenyves Ferenc későbbi lapja írta 1906. szeptember 6-án: »A szabadkai szervezett munkások olyan helyzetben vannak, hogy céljaiknak megfelelő alkalmas helyiséget nem bírnak bérelni. Eddig *három szakszervezet* három silány helyiségben kénytelen működni. Most munkásotthon építésére törekszenek.« A munkásotthon még abban az évben tető alá került a zöldségpiac mellett, ahonnan később még nagyobb épületbe költözött a Petőfi utcába.

Nagyon megváltozott a világ!

Hat évvel a Bánffy-kormány bukása után négyezer szervezett munkás... És még mindig Szalay Máttyás a főkapitány! Igaz, már nem az öreg Mamuzičtól, hanem a nagybecsvágyú fiatal nagyfényi földbirtokostól, dr. Bíró Károlytól kapja az utasításokat, de a kardnak közvetlenül ő parancsol. A szabadkai polgárok már sajnálják Lazar Mamuzičot, elzárva emlegetik a »Lázó idejét«, mert az utód 1903-ban, mikor Bácska földjén újra végigsöpört az aratási sztrájkhullám, még kíméletlenebb eszközöket alkalmazott, mint az elődje.

Szalay Máttyásnak a sztrájkolók okozták a legtöbb fejfájást. A felvonulásokkal alig törődik. 1906. május 1-én kétezer munkás vonult fel fegyvelmezett rendben vörös zászlóval és a zászló szalagján a felirattal: »A SZABADKAI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT 1906.« Ezt még elnézte a főkapitány, de júliusban sikerült felborzolnia a kedélyeket. Nyilván a régi szép időkre emlékezve támadt az a furcsa ötlete, hogy felülvizsgálja a szakszervezeteket. A Népszava nyomban megtámadta »a szabadkai rendőrbasát«, aki »a szakszervezetek feloszlására készül«.

Most olyasmi történt, amire addig nem volt példa. 1906. július 13-ra a szociáldemokrata párt *általános sztrájkot* hirdetett. Általános sztrájk? Már nem bérharc. Politikai kiállítás! Pedig a főkapitány még be se tette a lábát a munkásotthonba. A hatóságot megrémíti az általános sztrájk lehetősége, és Szalay Mátyás kénytelen nyilvánosan cáfolni a szakszervezet felülvizsgálására vonatkozó híreket, s felhívni a szervezett munkásokat: ne hallgassanak illetéktelen igazgókra, hanem forduljanak bizalommal a kapitánysághoz.

A nyári sztrájkok sorozatát az aratómunkások nyitják meg Békován. A rendőrség kivonul, de csak közvetítő szerepet vállal. 1906. július 27-én leállnak a vonatok: egyszerre ötszáz vasúti munkás sztrájkol, és a rendőrség tehetetlen. Az állomásfőnökség Budapestről sztrájktróket hozat, a fővárosiak megérkeznek, de mikor tájékozódnak, miről van szó, milyen szerepet szántak nekik, kijelentik, hogy őket becsapták, és visszautaznak. Augusztus 17-én kezdődik a malommunkások sztrájkja. Magasabb bért és rövidebb munkanapot követelnek. Szeptember 4-én a Löwy-féle keményítőgyárban áll le a munka. Ugyanaznap a szobafestők bojkottálni kezdik Stern vállalkozót, mert »embertelenül kizsákmányolja munkásait».

1906. szeptember 6-án az utcaseprők magasabb bért követelve sztrájkba lépnek. Szeptember 11-én a Kainer-féle vasbútorgyárban áll a munka. A sztrájk-tanyáról ötszázalékos béremelést követelnek. A hatóság közbelép: Hegedűs János, a városi tanács által kirendelt munkásbíró 16 sztrájkoló munkást 12 napi fogházra ítél szerződészegés miatt. Szeptember 26-án kezdődik a cipészek bérmozgalma, abbahagyják a munkát és Gazdalics-féle vendéglőben berendezik a sztrájk-tanyát, sztrájkórséget szerveznek. A rendőrség tehetetlen.

Ezekben a napokban, pontosabban 1906. szeptember 14-én közölte a Dugovics Imre által szerkesztett Bácsmegyei Napló az alábbi hírt: »Sztrájkolnak a rikkancsok. *Valami Rigó János nevű ősz vén ember bomolt meg és a többi fúrge lábú rikkancsnak megtiltotta a lapárusítást.*» A rikkancsok is sztrájk-tanyára vonultak egy külteleki kocsmába, onnan a rendőrség kergette ki őket. A megőszült, vén bolond Rigó János nem tudott megnyugodni... Ekkor írtak róla utoljára a szabadkai újságok.

